

СИНДРОМЪТ „ПОДЧИНЕН ЕЗИК“ И ПРОЯВИТЕ МУ В БЪЛГАРСКАТА И УКРАИНСКАТА ПОЛИТИЧЕСКА СРЕДА

Юлияна Узаничева

Анотация: Яке явище називаємо підпорядкованим мовним синдромом, яку мову називаємо домінуючою мовою і як політичні взаємодії між народами можуть призвести до лінгвістичної та фізичної агресії? Відповіді на ці питання та приклади синдрому підпорядкованої мови представлені в доповіді «Синдром «підпорядкованої мови» та її виникнення в політичному середовищі Болгарії та України».

Ключові слова: політика, мова, агресія, Болгарія, Україна.

Развитіето на езика е неизменно свързано с историческите и политически обстоятелства, в които той съществува. Като жив организъм езикът се развива и се влияе от взаимодействието с други езици – на съседни държави или на държави, в чиито състав под една или друга форма съществува народът, носител на дадения език.

Явлението, при което се наблюдава враждебно отношение спрямо определен език от страна на носителите на друг език вследствие на вид политическа зависимост на последните, приемаме да наричаме синдром на подчинения език. А езикът, който предизвиква този синдром, – доминиращ.

Какво е синдромът на подчинения език?

Преди всичко нека изясним в какво точно се състои синдромът. Ако езикът беше човек, то същността на гореспоменатия синдром би се приближавала много до определението „комплекс за малоценност“. С други думи, липса на самочувствие, придобита вследствие на дългогодишно натрапване на идеята, че си малък, незначителен, некрасив, недостоеен. Към това обаче трябва да добавим и зависимостта на дадения език от друг, породена от политически обстоятелства. Ако отново сравним езика с човек, то би било нещо като съжителство между зла мащеха и доведена дъщеря. С поведението си мащехата – доминиращ език, доведена в родния дом на дъщерята – подчинен език, по силата на брачен договор или друг вид документ, кара момичето да се чувства недостойно, нехаресвано и ненужно. Но в същото време, благодарение именно на лошото отношение, дъщерята започва да желае отделянето си от тази опека, отхвърлянето ѝ и началото на свой собствен самостоятелен живот.

Следва да отбележим, че приемаме за неоснователно и недопустимо подобно отношение към език, както и към личност, независимо от обстоятелствата. Факт е, обаче, че има не един и два езика, които са се озовавали в положението на доведената дъщеря.

Проявления

Всеки един език в определен момент от съществуването си може да се окаже доминиращ или подчинен в зависимост от дадения исторически момент. Но нека обърнем повече внимание на ситуацията на подчиненост. На първо място ще споменем словашкия, който дълги години съжителства като подчинен на чешкия в рамките на Чехословакия и нерядко е наричан „дигански“ от представителите на по-голямата етническа група. Той започва да живее истински самостоятелен живот едва след разделянето на двете държави – Чехия и Словакия. Същото може да се каже и за словенския, босненския и хърватския, които съществуват в сянката на сръбския по времето на Югославската Федерация. С риск да предизвикаме полемика, подобна на тази „робство, присъствие или съжителство е имало в Османската империя“ за българите, ще споменем и македонския език. Макар да приемаме за безспорно, че той е възникнал като диалект на българския език, смятаме за неоспорим и факта, че върху него много сериозно влияние е оказал отново сръбският, отново поради политически обстоятелства, свързани с включването на македонската територия в рамките на Югославия. В момента обаче носителите на македонския език, които определят себе си именно като македонци и отричат всякаква връзка със сръбски и особено с български корен, са принудени да защитават идентичността си именно чрез езика. Лятото на 2017 г. беше белязано от нечувана до момента в страната агресия – нахлуване в парламента и бой между цивилни, политици и полицаи. Искрата, която подпали размириците и доведе до опасения дори за гражданска война, беше изказване на албански език, изречено от трибуната на македонския парламент от новоизбрания му председател Талат Джафери.

Другата голяма социалистическа империя, която обединяваше в своя състав петнадесет републики, СССР, също бихме поставили в ролята на мащеха на езиците в своя състав. Неслучайно до обявяването на независимост белоруският, молдовският, украинският и другите езици в състава на Съюза са се превърнали в маргинални, измествани с годините все повече и повече от доминиращия руски. Стига се до момента, в който след обявяването на независимост на републиките, има хора, които трябва да учат местния език – тоест майчиния си, като чужд.

Украинският синдром

Голяма част от децата на седемдесетте и осемдесетте години на XX век, родени в Украйна, например, не владеят или владеят много слабо украински език и възприемат руския като майчин. Въпреки сериозните усилия за утвърждаване на украинския като единствен официален език в страната, голяма част от населението все още възприема руския като роден и близък, и по-важното – по-престижен от украинския. От друга страна, въпреки че Украйна обяви независимост, отделяйки се от СССР през 1991 г., Русия продължава да предявява претенции към нейната територия. А общият език (в случая руски) е предпоставка за по-лесно приемане нахлуването на чужда държава на нечия територия. В този смисъл мерките за защита на украинския език, които предприе Върховната Рада в последните години, са и мерки за защита на страната от чужда инвазия.

Ситуацията донякъде напомня на тази в България и отношението спрямо турския език. Навлизането на турцизми и русизми в българския език са две активни явления, отразяващи две различни и много ярки епохи на политическото развитие на страната. Украинският също е бил подложен на сериозно влияние най-вече от страна на полски и руски език, отделно от явленията, произтичащи от общия корен. Тези влияния също са в резултат най-вече на наложило се съвместно съществуване между два отделни народа в рамките на една държава. Сведения за това могат да бъдат открити в редица източници, изследващи възникването и развитието на украинския език от времето на източнославянското единство до наши дни. Макар да съществуват значителни прилики в развитието на българския и украинския език по отношение на синдрома на подчиненост, налице са и съществени разлики, произхождащи най-вече от историческите събития и политическа ситуация в последните две столетия на тяхното развитие.

Българският синдром

След Освобождението българският език съществува в своя собствена държава и е официален национален език. Заради дългото съжителство с турския и подчинената му политическа роля спрямо него обаче голяма част от лексиката, която се използва активно от населението в края на XIX и началото на XX век, са именно турцизми. В този период са появява пуристичното течение. Представителите му се опитват да изчистят речта от турски думи, което приемаме като действие, целящо отърсването от синдрома на

подчинения език. Често обаче се залита в другата крайност – русифициране на българския, тоест заместване на турцизми с русизми вместо с истински български думи. Това можем да разглеждаме като още един симптом на синдрома на подчинения език. Руският в този момент се явява като спасител от турската заплаха и далеч не се приема като доминиращ. По-голямата част от обществото не възприема насищането на речта с русизми като застрашаващо езика и националната идентичност действие, а напротив. Именно в този период в българската реч трайно се настаняват думи като „болшинство“, „удачен“, „считам“, за които има много добри чисто български съответствия – „мнозинство“, „правилен“, „смятам“. В същото време се изхвърлят от употреба или остават основно в диалектите или художествената литература думи като „арно“ (хубаво), „келепир“ (печалба), „абдал“ (глупак).

В по-новата ни история обаче ситуацията се обръща и синдромът на подчинения език се проявява спрямо руския. След 1989 г. той става врагът, езикът, възприеман като доминиращ. Превръща се в символ на тоталитарния режим, който трябва да бъде преборен, изхвърлен и унищожен в името на свободата не само на българския език, а и на българския народ. В този момент руският език започва да се възприема като враг на демокрацията и самостоятелното съществуване на нацията. Демонизацията му продължава дълго и едва в последните години започва да се говори за реабилитация и завръщане на интереса на българите към изучаването на руски език.

Трансформации на доминиращия език

Проявленията на синдрома на подчинения език спрямо руския в последните няколко десетилетия са обратнопропорционални на тези към английския в българската среда. В моментите от новата история на страната, когато руският е бил „братският“ език, английският се явява по-голям „враг“ дори от турския. По-късно – след 1989 г. положението се обръща на 180 градуса. Русизмите се приемат за крайно нежелателни. Не е далече и времето, в което разговорите на руски език на публични места често предизвикваха агресия от страна на много българи, именно заради отъждествяването на руския език с тоталитарния режим.

С отдалечаване от събитията от 1989 г. враждебното отношение към руския все повече намалява и дори наскоро бе обявена тенденция за завръщане на интереса към изучаване на езика на Пушкин у нас. Подобно „затопяне на отношенията“ обаче не наблюдаваме спрямо турския, който, благодарение на стабилните позиции на политическата партия, свързвана с Турция и потенциални претенции на съседната ни страна към нашата

територия, все още се приема като заплаха не само за българския език, а за българската идентичност и териториална цялост.

Понастоящем тече друг активен процес – на насищане на българската реч с английски думи и термини. Употребата им се смята не само за престижна, а и за проява на свободомислие и висока култура. Разбира се, това явление е неизменно свързано и с навлизането на високите технологии и употребата на международно приета терминология вследствие на налагането на английския като основен език за международно общуване. Факт е обаче, че освен учените, които изучават българския, почти никой друг от носителите на езика не съзира в това заплаха за националния език.

Подобно е и положението в Украйна. Английският не се възприема като доминиращ и термини от него навлизат без съпротива във всекидневната реч през последните две десетилетия. Руският обаче се смята за основна заплаха за украинския език и национална идентичност. За разлика от българската политическа ситуация в Украйна подобно отношение има доста по-сериозни основания предвид събитията от последните години, в които Русия проявява нескрити претенции към определени украински територии и дори се стигна до анексиране на Крим. В така създалата се ситуация нерядко употребата на руски език на публични места води не само до вербална, но и до физическа агресия спрямо говорещия.

Закони срещу синдрома

През март 2017 г. зам.-председателят на Върховната Рада Ирина Геращенко беше принудена да вземе спешни мерки, за да предотврати физическа саморазправа пред трибуната на парламента в Киев. Олександър Вилкул, депутат от Опозиционния блок, прави изказване на руски език, като се обръща към политическите си опоненти с „Уважаемые блокадники – вернее, неуважаемые блокадники“ (Уважаеми представители на блокадата – по-точно неуважаеми представители на блокадата). Това предизвиква реакцията на Юрий Тимошенко и Михайло Бондар от „Народния фронт“, които тръгват към трибуната и прекъсват изказването на своя колега с „Розмовляєш українською – українською, ще раз тобі говорю!“ (Ще говориш на украински – на украински, още веднъж ти казвам.). Пред трибуната се скупчват и хора в камуфлажни облекла и съпартийци на Вилкул, а Геращенко едва успява да предотврати саморазправа в парламента. Тя се обръща към Вилкул с молба да говори на украински, който, по нейните думи, той владее перфектно.

Случаят е добра илюстрация на вид агресивна стратегия на поведение, основана на синдрома на подчинения език. В този случай може да се говори за провокативна

употреба на възприемания като доминиращ език (в случая руски) и как тя предизвиква ответна агресивна реакция от носителите на подчинения език (украински). В крайна сметка изказването на депутата Вилкул продължава на руски език и до физическа саморазправа не се стига.

Няколко месеца след описаната по-горе случка е приет закон за украинския език, който замества действащия от 1989 г. до 2012 г. Закон за принципите на държавната езикова политика. Новоприетите текстове, които влизат в сила от 13 октомври 2017 г., предвиждат употребата на украински език в 75% от телевизионното време и субтитри за чуждоезиковите предавания. Телевизиите, голяма част от които в момента излъчват предавания предимно на руски език, имат година, за да приведат програмата си в съответствие с новите норми. Законопроектите, които бяха предложени и обсъждани в Радата преди приемането на този текст, също красноречиво говорят за отношението към руския и английския език. Един от текстовете, предложен от 33-ма депутати, а именно Законопроект за осигуряване функционирането на украинския език като национален, повтаря почти едно към едно текст от действащия от 1989 до 2012 г. Закон за езика в Украинската съветска социалистическа република. Разликата е, че на местата, където в стария закон пише „руски“, в новите текстове стои „английски“.

В отпадналия закон има текст, който гласи: „Езици за международно общуване в Украинската социалистическа република са украинският, руският и други международни езици“. В посочения законопроект, внесен за обсъждане през парламентарната сесия 2016 – 2017 г., текстът е следният: „Езикът на общуване с аудиторията на други държави се осъществява на украински език, английски или други чужди езици“. Замяната на руския с английски в текстовете на тези документи е поредният симптом на синдрома на подчинения език, тъй като нанесената поправка реално не променя смисъла на текста.

Подкрепата на българския език чрез закони и опитите за „лечение“ на синдрома на подчинения език у нас също са активни и в най-новата ни история. Както споменахме по-горе, в последните години заедно с укрепването на позициите на смятаната за турска партия ДПС, синдромът отново се проявява спрямо турския език. Както в Украйна, така и в България съществуването на съответния национален език и употребата му като официален на територията на цялата държава е гарантирано в Конституцията. Член трети от българския върховен закон гласи: „Официалният език в републиката е българският“. В член 36 се посочва, че изучаването на български е задължително за всички граждани на Републиката. „Гражданите, за които българският език не е майчин, имат право наред със

задължителното изучаване на българския език да изучават и ползват своя език. ... Случаите, в които се използва само официалният език, се посочват в закона.“ Приемането на споменатия в Конституцията закон за езика обаче се проточва доста дълго и поражда редица спорове в последните години. През зимата на 2017 г. беше внесен за обсъждане поредният проектозакон, който предизвика сериозни дискусии, както в парламента, така и в медиите и сред широката общественост. Текстът на депутата от ГЕРБ Кирил Добрев предвижда доста сериозни, определяни на места като драстични или крайни, действия по защита на езика, включително превод на всички наименования на поп групи на български език. Именно подобни крайности не се харесват от мнозинството, както и фактът, че в заглавието и текста на проекта са допуснати елементарни правописни и пунктуационни грешки. Затова и не е изненада, че текстът не е приет от парламента. Извън това обаче няма спор в обществото за нуждата от създаване на подобен закон, който е предвиден и в Конституцията. В аргументацията на текста си, депутатът обяснява, че законопроектът обобщава опитите за създаване на подобен закон, правени от 1995 г. насам. Той предвижда утвърждаване и задължително изучаване на български език в училищата на територията на страната, както и превод на чужди имена със съответните български еквиваленти.

Периодично в последните години в различни части от страната местните власти или представители на патриотичните партии предлагат замяна на турските имена на улици и местности с български. Инициативите се приемат с въодушевление от част от хората, но друга голяма част са против. Аргументите срещу „неопуризма“ на местните власти са основно два – фактът, че улиците и местностите са известни именно с турските си имена, и необходимостта от смяна на личните документи на жителите, чийто постоянен адрес е на съответните улици. Аргументацията против може да се разглежда като елемент, показващ отърсването, поне частично, от синдрома на подчинения език на носителите на българския спрямо турския в тези региони.

По-ярък пример за проява на синдрома на подчинения език обаче наблюдаваме в постоянните промени на Изборния кодекс на България. Една от основните борби при него в последните години е дали да бъде забранена или разрешена предизборната агитация на майчин език.

Турският е новият стар доминиращ език за българския. Това са заключенията, които бихме могли да направим от действията на българското народно събрание и политическите битки около забраната на агитацията на майчин език. Публична тайна е, че тя е поискана, приета и се следи спазването ѝ единствено за агитацията на турски. Досега не са регистрирани жалби, искове или друг вид официални протести заради агитиране

на друг език, който за страната ни се явява малцинствен. Въпросът за агитацията на турски, който беше повдигнат преди няколко години, стигна и до Европейския парламент с иницирирана от ДПС петиция, чиято цел беше разрешаването на предизборните речи на майчин език. Тя обаче беше отхвърлена от Европейския парламент с мотива, че това са решения, които се взимат на ниво държава членка на Европейския съюз.

Първата, и до момента единствена известна, глоба за агитация на майчин език, която Шуменският съд наложи на тогавашният лидер на ДПС – Лютви Местан, по време на предизборната кампания за парламент през 2014 г., даде нов тласък на дискусията за употребата на турския език на публични места. Тя обаче утихна с решението на Европейската комисия. Вероятно до приближаването на следващите избори.

Изводи

От казаното дотук се налага изводът, че синдромът на подчинения език съществува там, където съществува доминиращ език. Всеки език може да се явява в ролята на подчинен или доминиращ в зависимост от конкретната политическа ситуация и исторически момент. Не бихме могли да разглеждаме синдрома на подчинения език като негативно явление, ако се абстрахираме от обстоятелството, че той възниква при определена наложена зависимост на една националност от друга. Причината е, че благодарение на появата и проявленията на синдрома езиците, изпаднали в подчинено положение, започват да търсят своята самостоятелност. Прочистват се от чуждо лексикално влияние. Понякога в този процес се залита в друга крайност – освобождаване от доминиращия език, чрез възприемане на лексика от друг, който се смята за незастрашаващ идентичността на съответната нация. При всички положения обаче се стига до обогатяване на лексикалния запас, а нерядко и възприемане на словообразователни модели, обогатяване на системата от глаголни времена и други. Негативните проявления на синдрома на подчинения език се проявяват най-вече в опасността от залитане към агресия в процеса на защита от доминиращия език и пълно отричане или забрана на последния. Тези отрицателни прояви обаче биха могли да бъдат избегнати, ако се черпи опит от историята и развитието на народите, преминавали и освободили се от синдрома на подчинения език.

Използвана литература:

Жовтобрюх 1980: Жовтобрюх, М. Исторична граматика української мови. Київ: Вища школа, 1980.

Леков 1968: Леков, Ив. Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици, София: БАН, 1968.

Стаменов 2011: Стаменов, М. Съдбата на турцизмите в българския език и българската култура. София: Изток-Запад, 2011.

Конституция на Украйна. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> – последно посетен на 17.10.2017

Конституция на България. – <http://www.parliament.bg/bg/const> – последно посетен на 17.10.2017

Про засади державної мовної політики. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> – последно посетен на 17.10.2017

Законопроект за съхранение, чистотата при употреба и развитие на българския език. – <http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/66520> – последно посетен на 17.10.2017

Проект Закону про мови в Україні. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60750 – последно посетен на 17.10.2017

Езикова политика на Европейския съюз. – http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/bg/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.13.6.html – последно посетен на 17.10.2017

Информация за автора:

Юлияна Узаничева – докторант по украински език

Катедра по славянско езикознание, Факултет по славянски филологии

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

e-mail: juliana.uzanicheva@gmail.com